

*Швець Ю. Ю.,**кандидат економічних наук, доцент**докторант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету**Ужгородського національного університету*

КОЛІЗІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття присвячена висвітленню проблеми виникнення колізій конституційного регулювання права особи на охорону здоров'я. Автором виявлено основні колізії у сфері конституційного регулювання права особи на охорону здоров'я; визначено причини їх виникнення. На підставі проведеного науково-правового аналізу зроблено пропозиції щодо способів та шляхів усунення колізій у сфері конституційного регулювання права особи на охорону здоров'я.

Ключові слова: право на охорону здоров'я, конституційне регулювання, колізії.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває конституційна реформа, одним із завдань якої є модернізація наявної системи охорони здоров'я, що має сприяти підвищенню ефективності захисту права особи на охорону здоров'я та вдосконаленню конституційного законодавства в цій сфері. Однією з причин, що зумовлює потребу в проведенні реформування системи охорони здоров'я і, відповідно, внесення змін до конституційного законодавства, є непоодинокі випадки колізій у сфері правового регулювання означеного виду правовідносин. На їх усунення, передусім, і має бути спрямована діяльність щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання права особи на охорону здоров'я.

Водночас необхідно погодитись із думкою О.В. Совгіри, яка зауважує, що колізії в конституційному праві не варто розглядати лише як негативне явище, оскільки їх існування також є свідченням нормального процесу розвитку або вираженням законної вимоги встановити новий правовий стан [1, с. 491].

Таким чином, причинами виникнення колізій можуть бути як недоліки правового регулювання, так і поступовий розвиток правовідносин у цій сфері та реалізація відповідних реформ. Однак, якою б не була причина, виникнення колізій правового регулювання часто призводить до неоднозначного вирішення спорів та конфліктів, інших проблем практики застосування конституційного законодавства.

Окремі питання виникнення колізій у правовому регулюванні досліджували такі науковці, як В.О. Криволапчук, Д.Д. Лилак, А.М. Мірошниченко, О.В. Оніщенко, С.П. Погребняк, А.В. Портнов, Н.П. Свиридчук, О.В. Совгіря, Т.В. Шевченко, Ю.С. Шемшученко та інші. Проте більшість із цих робіт присвячені загально-теоретичним питанням виникнення колізій у законодавстві, визначенню їх поняття та видів, у зв'язку з чим варто констатувати, що комплексних наукових досліджень, в яких розкривається проблема виникнення колізій конституційного регулювання права на охорону здоров'я не достатньо, що зумовлює актуальність запропонованої теми.

Мета статті – провести системний науково-правовий аналіз колізій конституційного регулювання права особи на охоро-

ну здоров'я та розробити пропозиції щодо можливих способів та шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання виникнення колізій у праві та законодавстві неодноразово ставали предметом дослідження багатьох вчених. Тому у теорії права вироблено доволі стійкий доктринальний підхід до розуміння поняття «юридична колізія».

Зокрема, це поняття вживається як у вузькому (виключно як внутрішня, або формальна, суперечність у правовій системі), так і у широкому значенні (у цьому разі терміном «юридична колізія» позначають суперечності обох видів – як матеріальні, так і формальні). Колізії правових норм, у свою чергу, поділяються на колізії між нормами права, які закріплені в законодавстві, та суперечності між нормами, закріпленими в законодавстві, і нормами, закріпленими в інших джерелах права, тобто колізії у законодавстві є різновидом колізій правових норм, які, у свою чергу, є різновидом юридичних колізій [2, с. 26–27].

Широкий та вузький підходи до розуміння поняття «юридична колізія» зумовлені, передусім, тим, що у межах національної правової системи чинними є нормативно-правові акти різної юридичної сили, а також з огляду на традиційне розуміння права як більш широкого поняття, ніж закон.

Т.В. Шевченко виділяє такі основні ознаки юридичної колізії: 1) розбіжності або суперечки всередині правової системи держави; 2) зіткнення двох тотожних юридичних норм; 3) необхідність вирішення юридичних колізій шляхом усунення суперечностей між двома колізійними нормами. Для позначення формальних суперечностей здебільшого використовуються терміни «юридична колізія», або «колізія в праві». До них зараховують, зокрема, колізії між різними нормами права й актами тлумачення, колізії між окремими актами тлумачення, а також суперечності між законодавством та іншими джерелами [3, с. 15].

Між тим деякі науковці стверджують, що між поняттями «юридична колізія» і «колізія в законодавстві» існує принципова різниця, яка виражається, передусім, у різних обсягах їх змісту. Так, юридична колізія, на думку Д.Д. Лилака, охоплює всі протиріччя, що виникають у правовій системі суспільства, зокрема в правових концепціях, теоріях і поглядах, правосвідомості і правовій культурі. Колізії в законодавстві є лише частиною юридичних колізій і обмежуються системою законодавства [4, с. 11].

Такий підхід видається цілком обґрунтованим, оскільки, наприклад, щодо регулювання права особи на охорону здоров'я, колізія може виникати не лише між нормами законодавства, але й між конституційними принципами та гарантіями їх реалізації (наприклад, принципом доступності медичної допомоги та фактичною можливістю держави її забезпечити).

Зокрема, як зазначає з цього приводу О.В. Совгіря, для конституційного права особливо небезпечними є колізії між

природним та позитивним правом. При цьому вважається, що перевагу варто віддавати природному праву. Небезпечність такого роду колізій, як зазначає вчена, тим значніша, чим більше вони загрожують реалізації основної функції конституційного права: охороні прав і свобод людини і громадянина [1, с. 491].

Тому, вирішуючи проблему колізії в правозастосовній практиці, судам належить керуватися не лише пріоритетністю норм законодавчих актів, які мають вищу юридичну силу, але і дією конституційного принципу верховенства права, відповідно до якого всі закони та інші акти мають відповідати Конституції України. Зокрема, про це йдеться у ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України, за якою у разі невідповідності закону України міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір. А у разі виникнення у суду сумнівів щодо відповідності закону Конституції України суддя звертається до Верховного Суду України заради вирішення питання про звернення до Конституційного Суду України [5].

Характеризуючи правову природу колізій, необхідно також погодитись із думкою Н.П. Свиридок, яка вказує на те, що колізія виникає лише між такими нормами, які присвячені одному і тому самому питанню, тобто одна фактична обставина регулюється двома або більше нормами права. Якщо норми покликані врегулювати різні суспільні відносини, присвячені різним питанням, вони не можуть вступити в колізію [6, с. 78].

Отже, колізії у сфері правового регулювання можна охарактеризувати як такий стан правової системи, який визначається існуванням певної невідповідності, суперечності або недостатньої узгодженості між нормами права однієї або різної юридичної сили, нормами національного (особливо конституційного) та міжнародного права, між природним та позитивним правом або між морально-етичними принципами та правовими нормами.

Переходячи безпосередньо до питання колізій конституційного регулювання права особи на охорону здоров'я, варто погодитись із зауваженням О.В. Оніщенка з приводу того, що найбільш обговорюваною колізією в цій сфері є право на надання медичної допомоги і в його контексті право на відмову від медичної допомоги. Із посиланням на нормативну основу права на медичну допомогу науковець показує, що досить часто між цими нормами виникає колізія, яка на практиці спричиняє певні труднощі при їх застосуванні [7, с. 91]. Зокрема, як приклад наводяться: ст. 49 Конституції України (проголошує право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування) [8], ст. 284 Цивільного кодексу України (розширює та деталізує статтю Конституції) [9], ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я (закріплює право через обов'язок держави по його забезпеченню) [10] та п. 1 ч. 1 Указу Президента України «Про Клятву лікаря» (закріплено обов'язок лікаря надавати допомогу всім, хто її потребує) [11]. На додаток до цього можна також вказати на закріплення у ст. 10 Основ законодавства України про охорону здоров'я обов'язок громадян піклуватися про своє здоров'я, що певним чином не узгоджується з правом давати згоду на медичну допомогу або відмовлятися від неї (ст. 43).

Дійсно, якщо проаналізувати положення означених нормативно-правових актів, можна дійти висновку, що практичне застосування відповідних приписів в їх системному зв'язку ускладнюється тим, що між ними відсутня достатня узгодженість. Так, обов'язку лікаря надавати допомогу всім, хто цього потребує, не відповідає право особи відмовитися від такої

допомоги. Так само, як обов'язок особи піклуватися про своє здоров'я не повністю узгоджується з її правом відмовлятися від медичної допомоги, що фактично може завдати шкоду її здоров'ю.

З цього приводу варто зазначити, що в європейській практиці така ситуація вирішується цілком однозначно. Зокрема, згідно з позицією Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) за відсутності небезпеки для життя третіх осіб приймається відмова особи від будь-якого лікування. Тобто держава в будь-якому разі утримується від втручання в свободу вибору громадян. Такий висновок, наприклад, зроблений ЄСПЛ у рішеннях по справі «Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації» [12], «Прітті проти Сполученого Королівства» [13] тощо.

У національній правовій доктрині також превалує право особи на відмову від медичної допомоги перед обов'язком лікаря надавати її всім, хто цього потребує, за винятком випадків, визначених ч. 1 та 2 ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Ця думка підтверджується у Листі Міністерства юстиції України про відповідальність медичних працівників, в якому з посиланням на ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначається, що лікар не несе відповідальності за здоров'я хворого у разі відмови останнього від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму [14].

Зовсім інша ситуація виникає в тому випадку, якщо особа змушена відмовитися від надання медичної допомоги, внаслідок різних обставин (неотримання повної та достовірної інформації про наслідки такої відмови, відсутності у пацієнта коштів, якщо їх вимагає лікувальний заклад тощо).

Наприклад, у справі № 753/5834/16-ц Апеляційним судом м. Києва Акт про відмову позивача від медичного огляду своєї доньки було визнано неналежним доказом при визначенні цивільної відповідальності лікаря за шкоду, заподіяну здоров'ю дитини, оскільки такий акт не містив переліку запропонованих лікарем діагностичних досліджень та медичних заходів, від яких відмовилась позивач. Крім того, судом було встановлено, що лікарем було запропоновано проведення повного обстеження дитини з перебуванням у стаціонарі протягом двох діб загальною вартістю 6 000 грн. [15]. На цій підставі Апеляційний суд м. Києва частково задовольнив позов про відшкодування вартості стаціонарного лікування дитини позивача, стан якої погіршився внаслідок своєчасного ненадання медичної допомоги лікарем.

До іншої колізії національного конституційного законодавства, що регламентує право особи на охорону здоров'я, належить деяка невідповідність ст. 38 та ст. 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я, на яку, зокрема, вказує Г.О. Резнік.

Науковець твердить, що ст. 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я надає право з 14 років обирати методи лікування за порадою лікаря в той час, як ст. 39 визначає право повнолітніх отримувати повну інформацію про стан свого здоров'я. Для усунення цієї колізії науковець пропонує внести зміни до ст. 39 Основ законодавства про охорону здоров'я, зазначивши: «Пацієнт, який досяг чотирнадцяти років, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я» [16, с. 89].

Крім наведеної науковцем колізії, у контексті права дитини на охорону здоров'я є також певна суперечність між конституційним принципом, за яким життя та здоров'я є найвищою

соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), та правом батьків або інших законних представників особи, яка не досягла 14 років або визнана судом недієздатною, надавати або не надавати згоду на медичну допомогу. Зокрема, у разі наявності загрози життю та здоров'ю дитини або недієздатної особи, відмова законного представника від медичної допомоги і обов'язок медичних працівників прийняти таку відмову, може означати порушення прав відповідних осіб.

При вирішенні справ такої категорії в ЄСПЛ виробилась практика, відповідно до якої суд або інший уповноважений національний орган має керуватися, передусім, інтересами дитини (іншої недієздатної або обмежено дієздатної особи). Однак, як зазначається в одному з рішень ЄСПЛ, усе залежить від особливостей національного законодавства, і в найкращому варіанті має бути отримання згоди законного представника через інформативне пояснення лікарем усіх можливих наслідків для життя та здоров'я дитини у разі відмови батьків від лікування [17].

Варто зазначити, що в національному законодавстві ця колізія не вирішена належним чином. У ч. 5 ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначено лише, що якщо відмову від медичної допомоги дає законний представник пацієнта і вона може мати для пацієнта тяжкі наслідки, лікар має повідомити про це органи опіки і піклування [9]. У такому разі важливою є своєчасна реакція органів опіки і піклування.

Ще одним колізійним моментом у конституційному законодавстві України є те, що, відповідно до ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я, пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Причому в цій статті не визначено жодних виключень, за яких можливе відходження від цієї норми. За таких умов виникає невідповідність цієї норми ст. 32 Конституції України, в ч. 2 якої вказано, що виключення становлять випадки, коли втручання в особисте життя (зокрема шляхом збору інформації) здійснюється в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

З цього приводу варто навести практику ЄСПЛ. Так, у справі «Гласс проти Сполученого Королівства» заявники стверджували, що надання їхньої медичної документації прокуратурі було порушенням їхнього права на повагу до приватного життя. Судом було встановлено, що в рамках проведення перевірок роботи організації, членами якої були заявники по справі, прокуратура вивчала їхні медичні документи та здійснювала інші дії. На підставі дослідження всіх матеріалів справи ЄСПЛ зробив висновок, що передача державними лікарняними закладами прокуратурі медичних документів була втручанням у право заявниць на повагу до їхнього приватного життя – права, закріпленого ч. 1 ст. 8 Конвенції [18].

Крім того, у ч. 2 ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я встановлена категорична заборона вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта. При цьому наведена норма не повністю узгоджується зі ст. 31 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка визначає випадки проходження обов'язкового медичного обстеження.

Цілу низку колізій можна також виявити у нормах проекту нового Закону «Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів» [19], який прийнято Верховною Радою України 19 жовтня 2017 р. Зокрема, ст.ст. 2, 4, 5, 6 та деякі інші не відповідають положенням ч. 3 ст. 49 Конституції

України щодо того, що у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно.

Таким чином, у конституційному законодавстві України, що регламентує право особи на охорону здоров'я, є чимало колізій, які потребують вирішення.

З цього приводу варто зазначити, що колізійне право входить до складу міжнародного приватного права і є доволі відомим у світі. У Великобританії, США та деяких інших країнах поняття «міжнародне приватне право» отождоюється з поняттям «колізійне право». Істотною особливістю регулювання правових відносин є те, що у низці випадків норми міжнародного приватного права не містять прямої відповіді, прямого розпорядження щодо того, як треба вирішувати те чи інше питання, а вказують лише на те, яке законодавство підлягає застосуванню [6, с. 79].

Що стосується національної правової системи, то більшість науковців вважає, що вирішити проблему колізій у сфері правового регулювання права особи на охорону здоров'я можна шляхом проведення систематизації чисельних нормативно-правових актів, тобто їх упорядкування й удосконалення шляхом зведення в єдину внутрішню узгоджену систему [20, с. 61]. Деякі вчені, наприклад, Р.А. Майданик, вважають, що за наслідками такої систематизації має бути розроблений Звід законів, який міститиме норми прямої дії, що сприятиме системному регулюванню на законодавчому рівні всіх медико-правових відносин законодавчими нормами прямої дії, мінімізації колізійності та підвищенню ефективності законодавства у цій сфері [21, с. 72].

Висновки. Колізіями конституційного регулювання права особи на охорону здоров'я є: 1) суперечність між принципом доступності медичної допомоги та фактичною неможливістю держави її забезпечити; 2) неузгодженість обов'язку лікаря надавати допомогу всім, хто цього потребує (ст. 34 Основ законодавства України про охорону здоров'я), обов'язку особи піклуватися про своє здоров'я (ст. 10) та права цієї ж особи відмовлятися від медичної допомоги, що фактично може завдати шкоду її здоров'ю (ст. 43); 3) невідповідність ст. 38 та ст. 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо віку, з якого особа має право самостійно обирати лікаря та методи лікування (з 14 років) та отримувати повну інформацію про стан свого здоров'я (з 18 років); 4) суперечність між конституційним принципом, відповідно до якого життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України), та правом батьків або інших законних представників особи, яка не досягла 14 років або визнана судом недієздатною, не надавати згоду на медичну допомогу (ст. 43); 5) неузгодженість ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я з ч. 2 ст. 32 Конституції України щодо абсолютного права на таємницю про стан свого здоров'я, встановленого в Основах, та можливим обмеженням цього права, передбаченим Конституцією України тощо.

Заради часткового вирішення проблеми колізій у досліджуваній сфері можна запропонувати внести такі зміни та доповнення до Основ законодавства України про охорону здоров'я: 1) у ст. 31 зазначити, що у разі, якщо результати обов'язкового медичного обстеження показали, що особа не може виконувати певний вид професійної діяльності, інформація про конкретний діагноз залишається лікарською таємницею та не може бути відображена у відповідній довідці без згоди пацієнта (зазначається лише кінцевий висновок про недопущення особи до певної діяльності); 2) у ч. 1 ст. 39 слова «який досяг повно-

ліття» замінити словами «який досяг 14 років»; 3) у ч. 5 ст. 43 уточнити, що лікар має «невідкладно» повідомити органи опіки і піклування про відмову законних представників від лікування дитини або іншої недієздатної особи. У свою чергу, органи опіки і піклування мають не пізніше п'яти днів провести перевірку правомірності такої відмови і відсутності реальної загрози життю та здоров'ю підопічної особи.

Література:

- Конституційне право України / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
- Погребняк С.П. Про колізії в законодавстві / С.П. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1(32). – С. 26–33.
- Шевченко Т.В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект / Т.В. Шевченко // Право і суспільство. – 2013. – № 3. – С. 13–18.
- Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Д.Д. Лилак. – К., 2004. – 15 с.
- Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
- Свиридюк Н.П. Юридичні колізії як властивість законодавства перехідного періоду / Н.П. Свиридюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 58. – С. 77–84.
- Онщенко О.В. Колізії регулювання окремих прав пацієнта при наданні медичної допомоги / О.В. Онщенко, Г.М. Сорока // Юридичний вісник. – 2012. – № 2(23). – С. 90–93.
- Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B2%D1%80>.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Про Клятву лікаря : Указ Президента України від 15.06.1992 р. № 349 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/349/92>.
- Справа «Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 10 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.jw-russia.org/releases/ref20100610_u.
- Справа «Прітті проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 29.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_210/page.
- Відповідальність медичних працівників : Лист Міністерства юстиції України від 20.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11>.
- Рішення Апеляційного суду м. Києва від 19 січня 2017 р. № 753/5834/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64308498>.
- Резнік Г.О. Право дитини на охорону здоров'я / Г.О. Резнік // Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання. – 2014. – № 13. – С. 87–90.
- Справа «Глас проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 9 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurcourts.in.ua/Article.asp?AIdx=650>.
- Справа «Авілкіна та інші проти Російської Федерації» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 14 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/168059920d>.
- Про державні фінансові гарантії надання медичних послуг та лікарських засобів : проект Закону від 10.04.2017 р. реєстр. № 6327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61566.
- Ціборовський О.М. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я / О.М. Ціборовський, С.В. Істомін, В.М. Сорока. – К., 2011. – 72 с.
- Майданик Р.А. Законодавство України в сфері охорони здоров'я: система і систематизація / Р.А. Майданик // Медичне право. – 2013. – № 2(12). – С. 63–74.

Швец Ю. Ю. Коллизии конституционного регулирования права человека на здравоохранение

Аннотация. Статья посвящена освещению проблемы возникновения коллизий конституционного регулирования права человека на охрану здоровья. Автором выявлены основные коллизии в сфере конституционного регулирования права человека на охрану здоровья; определены причины их возникновения. На основании проведенного научно-правового анализа сделаны предложения относительно способов и путей устранения коллизий в сфере конституционного регулирования права человека на охрану здоровья.

Ключевые слова: право на охрану здоровья, конституционное регулирование, коллизии.

Shvets Yu. Collisions of constitutional regulation of human right to health protection

Summary. The article is devoted to the clarification of the problem of conflicts of constitutional regulation of the person's right to health care. The author revealed the main conflicts in the sphere of constitutional regulation of the right of a person to health care; the reasons for their occurrence are determined. On the basis of the conducted scientific-legal analysis, proposals were made on ways and means to eliminate conflicts in the area of constitutional regulation of the right of a person to health care.

Key words: right to health care, constitutional regulation, conflicts.